

POVIJEST I PRAVO: OPĆA POVIJEST, POVIJEST STALEŽA
(1780-1812) I PRAVNO OBRAZOVANJE NA KRALJEVSKOJ
AKADEMIJI U ZAGREBU (1776-1850)

Mr. DALIBOR ČEPULO, asistent
Pravnog fakulteta u Zagrebu

UDK 34(091):[378.4(497.13).
.096:34]"1780/1812"
Pregledni rad

Izrazita politička i kulturološka obojenost pravno-povijesnih predmeta kao dijela sustava pravnog obrazovanja uvijek snažno prepletenog sa silnicama zbilje te zanimljivost takvih predmeta zbog njihovih metodoloških obilježja otkrivaju njih same u svjetlu atraktivnom za istraživački pristup. U radu (uglavnom temeljenom na građi) najprije je prikazano nastajanje i ustrojstvo Pravnog fakulteta u Zagrebu 1776. godine. Potom je rekonstruirana faktografska osnovica predmeta Opća povijest i Povijest staleža u razdoblju 1780-1812. Posebna je pažnja, međutim, pridana rekonstrukciji programskih i metodoloških obilježja spomenutih predmeta (propisanih i prakticiranih) te nekih obilježja njima u to doba komplementarnih predmeta (Kolegij javnih novosti, Statistika i Povijest ugarskog prava). Kao znanstveno i kulturno ishodište Opće povijesti i Povijesti staleža (ali i Statistike) utvrđen je krug njemačkih povjesničara sa žarištem na Sveučilištu u Göttingenu. U zaključku su naglašene metodološke odrednice odnosa disciplina povijesti i prava toga doba, a poglavito spomenutih predmeta. S obzirom na elemente znanstvene, političke, društvene i kulturne kontekstualizacije, zaključci su usmjereni i na utvrđivanje značaja prevladavajuće znanstvene, političke i kulturne usmjerenosti tih predmeta za okružje u kojem postoje.

1. UVOD

1.1. Problematiziranje prirode pravne obuke svojim značenjem daleko prelazi granice tek "introspektivne" ili "kontemplativne" okrenutosti pravničkog staleža samome sebi. Karakter pravne obuke povezan je s tipom i prirodom pravne racionalnosti odgovarajućeg pravnog sustava, a posredno i sa sviješću pravnih praktičara kojima se upravo kroz dominirajući tip specijalističke obuke prenose vrijednosni, (pravno)logički pa i politički i kulturološki sklopovi koji će utjecati na obavljanje njihove djelatnosti. Time pravna obuka koja je u svom razvoju usko isprepletana s raznovrsnim (idejnim, političkim, društvenim) silnicama koje prožimaju i cjelokupni razvoj povijesne zbilje na svoj način boji i prirodu pravnog, a onda i političkog, društvenog i cjelokupnog kulturnog razvoja. Stoga, u "povratnom" smjeru, pojedina obilježja te obuke mogu po-

služiti kao pokazatelj odgovarajućih odrednica cjelokupnog razvoja čija sjecišta u nekoj mjeri određuju i njegovu prirodu. Za kontinentalnoevropske pravne sustave to će ponajprije značiti upućenost na akademsko pravno obrazovanje s obzirom na to da je znanstvena obrada prava tradicionalno "počelo" i "jezgra" ukupne pravne obuke.

1.2. Slijedom iznesenog, akademsko pravno obrazovanje može se javiti kao važan i zanimljiv činilac koji posredno sudjeluje u određivanju obilježja pojedinih pravnih i pravno-političkih sustava ili služi (barem) kao njihov osobeni "juridički" pokazatelj. U tom smislu držimo da su posebno zanimljivi povijesno(pravni) predmeti na odgovarajućim institucijama akademskog pravnog obrazovanja. Premda se takvi predmeti ne nalaze u žarištu "djelatne" pravne i političke sfere, oni svojom snažno politički i kulturološki obilježenom prirodom igraju zamjetljivu ulogu u uspostavljanju nekih općih okvira i usmjerenja pravnog obrazovanja. Utoliko oni jasnije negoli pozitivnošću "ogoljeni" predmeti upućuju na cjelovita pravna, politička, kulturna pa i općevrijednosna usmjerenja koja u određenom vremenu prevladavaju u pojedinom pravno-političkom sustavu i njegovoj okolini. Ujedno se pojavljuju i kao posredni i djelomični pokazatelj obilježja preko kojih se uobličava "pravnička svijest" nekog vremena i sredine kao specifična komponenta određenog pravno-političkog sustava.

1.2.1. Osim kroz taj "spoznajnopraktični" pristup povijesno(pravni) predmeti javljaju se kao zanimljivi i s aspekta metodološkog interesa. To ponajprije s obzirom na "interdisciplinarnost" koja je u njima per definitionem prisutna, a zbog koje na izvjestan način ostaju teško odredivom cjelinom za koju se u praksi pouzdano i ne zna pripada li u suvremenom razdoblju jasno razdvojenom korpusu pravnih ili povijesnih disciplina. Držimo da u tom smislu povijesna retrospekcija koja nastoji iznaći povijesno određena obilježja prirode povijesti prava ima svoje mjesto i u ukupnom promišljanju o prirodi društvenih znanosti.

1.3. Te dvije grupe razloga u osnovi su obojile naš interes za istraživanje povijesnopravnih predmeta na Pravnom fakultetu u Zagrebu u kojima se od samih početaka (to jest od 1780) do suvremenosti izlagala "šira" povijesnopravna građa koja nije obuhvaćena tradicionalnim disciplinama rimskog i kanonskog prava te (od 1911) i nacionalnom pravnom poviješću. Ti predmeti javljaju se zbog svoje izrazite političke, pravokulturološke i općekulturološke dimenzioniranosti kao dobar pokazatelj odgovarajućih sklonosti svoga vremena. Ujedno se javljaju i kao zanimljiva podloga na kojoj se može pokazati "praktični" odnos povijesti i prava u znanstvenoj obradi kako je uvjetovan povijesnim i znanstvenim odrednicama misli i zbilje svoga vremena. Položaj i značenje uloge Pravnog fakulteta u Zagrebu u oblikovanju, promicanju i stabiliziranju elemenata "pravničke svijesti" hrvatskih pravnika te njegova uloga u izgradnji hrvatske pravne, ali i šire, znanstvene i kulturne baštine, kao i posredno sudjelovanje u izgradnji političkog sustava Hrvatske te razloge dopunjuju.

1.4. Ovdje kao posebnu cjelinu, koja u osnovi obuhvaća razdoblje 1780-1812, prikazujemo dio spomenutog šireg istraživanja. U tom vremenskom isječku na Kraljevskoj su akademiji znanosti u Zagrebu (1776-1850) postojali predmeti Opća povijest (Historia universalis) i Povijest staleža (Historia statuum) na koje je usmjerena naša osnovna pažnja. Uz to, u nekoj vrsti dodatka, donosimo i osnovne informacije o predmetima Kolegij javnih novosti (Collegium novorum publicorum), Povijest ugarskog prava (Historia iuris Hungaricae) te Statistika (Statistica) koji su u diobi znanosti onoga doba bili donekle komplementarni ili bliski spomenutim predmetima. Radi se o

formativnom razdoblju Pravnog fakulteta u Zagrebu i, ujedno, o prvoj pojavi povijesnih predmeta na pravnom studiju.

1.5. Međutim, upravo je to razdoblje u literaturi skromnije obrađeno, a posebno (dakako) kada se radi o posebnim predmetima ili pojedinim ličnostima. Istraživanje ovog razdoblja stoga je, daleko pretežnije negoli ostalih razdoblja, bilo upućeno i ograničeno na istraživanja građe (arhivske i objavljene - udžbenici, propisi, publikacije), a manje je imalo podršku u, uglavnom nedostatnoj, literaturi¹. Teškoće koje su proizišle iz nedovoljne količine ili informativnosti izvora i literature vezane uz ovo razdoblje ili pak možda iz nedovoljne "duhovne gustoće" unutar kruga Kraljevske akademije znanosti ograničile su neke prvotne namjere i svele ih u uže okvire. To se ponajprije odnosi na namjeru za temeljitijom političkom i kulturološkom kontekstualizacijom te na razmatranja o metodološkim odrednicama razvoja društvenih znanosti, a osobito odnosa povijesti i prava u istraživano doba, dok je, međutim, velik dio napora morao biti uložen u rekonstrukciju faktografskih, programskih i metodoloških obilježja predmeta. A faktografskoj dimenziji posvećana je pažnja i zbog njenog značenja za povijest samog Pravnog fakulteta u Zagrebu.

1.6. Sve nabrojeno odredilo je strukturu rada. U njemu su prikazane bitne povijesne (političke, društvene i kulturne) i tradicijske odrednice nicanja Pravnog fakulteta u Zagrebu te u vezi s time i ustrojstvo Kraljevske akademije znanosti kao i priroda pravnog studija. Time je pružena podloga za razumijevanje značenja pojave Opće povijesti i Povijesti staleža 1780. godine kojih su faktografske okolnosti nastanka i postojanja (uključujući i nastavnike) potom prikazani. Najviše pažnje je, ipak, pridano rekonstrukciji programskih i metodoloških obilježja predmeta Opće povijesti i Povijesti staleža, i to kako prema relativno opsežnim podacima iz odgovarajućih propisa tako i iz podataka o samoj nastavnoj praksi na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Uz to su vezani i pokušaji određivanja znanstvenih ishodišta Opće povijesti i Povijesti staleža (koja su pronađena na Göttingenskom sveučilištu) kao i njihovo mjesto u podjeli društvenih znanosti tog doba, čemu (kao i podrobnijem određenju spomenutih predmeta) služi i prikaz s njima u to doba povezanih predmeta Kolegija javnih novosti, Statistike i Povijesti ugarskog prava.

¹ U istraživanju ovdje prikazanog razdoblja služili smo se arhivskim fondovima Arhiva Hrvatske, i to fondom "Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu. Pravoslavna akademija (1776-1874)", serija "Opći spisi" (u radu: AH, SKAZ), fondom "Vrhovna uprava škola zagrebačkog školskog distrikta" (u radu: AH, VUŠŽSD) te manjim dijelom istoimenog fonda u Arhivu Hrvatskog školskog muzeja (u radu: AHŠM, VUŠŽSD). Dio podataka pronašli smo i u fondu Arhiva Hrvatske "Hrvatsko-slavonski spisi Kraljevsko-ugarskog namjesničkog vijeća" serija "Scolastici" (u radu: AH, Scolastici). Od pregledne literature na koju se češće pozivamo navodimo: Sveučilište kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874-1924. Spomenica Akademičkog Senata, Zagreb, 1925 (u radu: Spomenica 1925); Spomenica u povodu 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu, sv. I, Zagreb, 1969 (u radu: Spomenica 1969, I), te A. Cuvaj, Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, sv. II, Zagreb, 1910. Ostalu korištenu objavljenu građu i literaturu navodimo u bilješkama. Zahvalu na sugestijama i pomoći u radu dugujemo mr. Iskri Iveljić s Instituta za suvremenu povijest u Zagrebu.

2. POVIJESNE I TRADICIJSKE ODREDNICE NICANJA PRAVNOG FAKULTETA U ZAGREBU

2.1. Tradicija pravnog obrazovanja među Hrvatima prisutna je od ranog srednjeg vijeka. Zastupljenost hrvatskih studenata pa i profesora bilježi se na najstarijim evropskim pravnim fakultetima već od 13. stoljeća². Ipak, prvi pokušaji javne pravne poduke na hrvatskom tlu pojavljuju se, čini se, u Dubrovniku u drugoj polovici 15. stoljeća, ne ostavljajući vidnijega traga³. Slijedi javna pravna poduka u Zagrebu koja počinje koncem 16. stoljeća, a drži ju bolognski đak Baltazar Dvorničić Napuly (1560-1624), no ni taj pokušaj ne ostavlja zabilježenih nastavaka. U tom pogledu nikakvih pomaka neće unijeti ni Privilegija Leopolda I. iz 1669. kojom je isusovačkom kolegiju u Zagrebu podijelio povlastice sveučilišta. Doduše, godine 1727. među predmete Teološkog studija isusovačke Akademije biva uveden predmet Kanonsko pravo, ali do ozbiljnijih i cjelovitijih promjena u pravnom obrazovanju na našem tlu doći će tek u drugoj polovici 18. stoljeća u sklopu reformi koje u apsolutističkom duhu uvodi Marija Terezija.⁴

2.2. Upravne reforme koje Marija Terezija počinje 1755. godine provoditi u trima županijama Banske Hrvatske, a čiji je cilj zamjena staleških organa modernijim upravnim aparatom, već upućuje na potrebu za odgovarajuće školovanim osobljem. Pravi razmjeri te potrebe osjetit će se tek prilikom reorganizacije vrhovne uprave u Banskoj Hrvatskoj 1767. godine kada je osnovano i Hrvatsko kraljevsko vijeće sa sjedištem u Varaždinu. Tada se pokazalo i koliko je u Hrvatskoj malobrojan sloj koji je mogao preuzeti odgovarajuće političke i financijalne upravljačke funkcije. Stoga će potreba stvaranja nedostajuće kvalificirane upravljačke strukture biti razlogom što je kraljičinim rješenjem već 1769. godine, također u Varaždinu, osnovan političko-kameralni studij s osnovnim ciljem izobrazbe potrebnog činovničkog osoblja⁵. No, najprije spomenuti studij (1772), a nakon požara u Varaždinu (1776) i samo Kraljevsko vijeće, premješteni su u Zagreb, gdje će se taj studij pretopiti u Pravni fakultet osnovan 1776, u sklopu iste godine ustrojene Kraljevske akademije znanosti. Njeno osnivanje pada u doba u kojem Zagreb postepeno preuzima ulogu političkog i kulturnog središta, a već ima tradiciju visokoškolskog obrazovanja, pa i spomenute fragmente pravnog obrazovanja. Ipak, Zagreb tog doba ni brojem in gustoćom stanovništva, ni privrednom ni društvenom strukturom ili gravitacijskim položajem, pa ni razinom cjelovitijih

² Tako su, primjerice, prvi hrvatski studenti prava u Padovi zabilježeni još u drugoj polovici 13. stoljeća (M.D. Gmek, Hrvati i Sveučilište u Padovi, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti /dalje Ljetopis JAZU/, sv. 62, Zagreb 1957, 347-348), a Pavao Dalmatinac profesor je prava na Bolognskom sveučilištu već u prvoj polovici 13. stoljeća. U 14. i 15. stoljeću na Pariškom sveučilištu pak postoji malobrojna kolonija hrvatskih studenata od kojih dio upisuje i pravo (usp. F. Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata I, Zagreb, 1988, 162 i 170-172). Odgovarajući podaci postoje i za druga sveučilišna središta.

³ Liber statutorum civitatis Ragusii, Monumenta historico-iuridica Slavorum Meridionalium, vol. 9, Zagrabiae 1904, XI, bilj. 1.

⁴ Spomenica 1925, o.c., (bilj. 1), 6-7.

⁵ Šire o Varaždinskom studiju v. V. Bayer, Političko-kameralni studij u Hrvatskoj u XVIII stoljeću (1769-1776), Zbornik PFZ, 17, 1967, 2, 204-247; E. Pusić, Političko-kameralne nauke u 18. stoljeću i Joseph von Sonnenfels, Zbornik PFZ, 17, 1967, 3, 43-69, te monografiju M. Andrić i dr., Varaždin u XVIII stoljeću i političko-kameralni studij, Zagreb-Varaždin 1972.

autohtonih kulturnih tradicija, još uvijek, čini se, nije razvijena podloga za pravi sveučilišni studij⁶.

2.3. Zbog iznesenih razloga postojanje i priroda Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu (Regia scientiarum academia Zagrabiensis) kao i njeno osnivanje godine 1776. imat će obilježja u prvom redu "superstrukturnog" porijekla. Upravo je i sam čin ustrojenja Kraljevske akademije bio dio završnih napora preuzimanja u ruke kraljevske uprave sustava školstva u Monarhiji. Taj reformni pothvat odvijao se u jozefinskom racionalističkom i prosvjetiteljskom duhu nakon što je 1773. ukinut isusovački red koji je i u Hrvatskoj i Monarhiji bio nosilac gotovo cjelokupnog školstva te je bilo potrebno preuzeti institucije pod dotadašnjom upravom tog reda. Time je cjelokupni sustav školstva dospio pod državni nadzor jer su terezijanskom reformom (1749-1753) čak i sveučilišta izgubila korporativni status i postala državni zavodi lišeni samouprave i slobode poučavanja i učenja, a sa svrhom odgoja činovnika i svećenika te bez zadaće promicanja znanosti.⁷

3. KRALJEVSKA AKADEMIJA ZNANOSTI U ZAGREBU I PRAVNI FAKULTET: NASTANAK, PRIRODA I ORGANIZACIJA STUDIJA

3.1. U opisanim okolnostima Marija Terezija će Mandatom od 5. kolovoza 1776. u Zagrebu osnovati Kraljevsku akademiju znanosti (Regia scientiarum academia Zagrabiensis) kojoj će istim aktom utvrditi ustrojstvo⁸ i odrediti da u nju uz već

⁶ Zamjetniji razvoj zagrebačkih naselja započinje tek početkom 18. stoljeća kada se osjećaju posljedice zaustavljanja turskih osvajanja. Međutim, unatoč tome što zagrebačka varoš - pogotovo nakon prelaska u Zagreb Hrvatskog kraljevskog vijeća - privlači obrtnike, trgovce, pripadnike slobodnih zanimanja kao i plemiće, Kaptol i Gradec ujediti će se tek polovicom 19. stoljeća, a unatoč rastu stanovništva, ta dva naselja imat će 1787. godine skupa (nakon prelaska upravnih organa i osnivanja Akademije znanosti) svega 2.815 stanovnika. To je prilično manje od Varaždina koji iste te godine i unatoč katastrofalnom požaru 1776. ima 4.798 stanovnika te će još neko vrijeme ostati stvarno središte Banske Hrvatske, približno jednako obližnjem trgovačkom Karlovcu (2.703), a znatno manje od razvijenijih primorskih gradova Rijeke, Zadra i Splita. V. J. Adamček, Ekonomsko-društveni razvoj u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. stoljeću, u: Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početaka 20. stoljeća (ur. M. Gross), Zagreb, 1981, 78-79; Gj. Szabo, Stari Zagreb, Zagreb, 1990, 52; I. Karaman, Privredni život Banske Hrvatske, Zagreb, 1989, 248-259, te J. Horvat, Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Zagreb, 1980, 87.

⁷ M. Gross, Počeci moderne Hrvatske, Zagreb, 1985, 305-306.

⁸ Mandat Marije Terezije izdan je u sklopu opsežnije reforme školstva i već u času njegova nastanka računalo se da će uskoro biti zamijenjen cjelovitijim propisom. Ipak, unatoč nepotpunosti Mandata, njime su riješena važna organizacijska pitanja koja duže vrijeme neće biti bitnije izmijenjena. Njime je za područje Trojedne Kraljevine osnovan jedinstveni školski distrikt, na čelu kojeg je bio kraljevski viši direktor škola i studija imenovan od kraljice. Na čelu Kraljevske akademije znanosti i njoj pridružene Glavne gimnazije stajao je ("lokalni") direktor podređen višem direktoru škola i studija. Akademijom je pak upravljao "akademski magistrat" ("magistratus academicus"), a činili su ga prodekani koji su bili predstojnici fakulteta te profesor-senior Glavne gimnazije i propovjednik Akademije, dok mu je na čelu bio direktor Akademije. Viši direktor podnosio je izvješaje Hrvatskom kraljevskom namjesničkom vijeću odnosno, nakon njegova ukidanja 1779, Kraljevskom ugarskom vijeću. Inače, Akademija je ostala smještena u zgradi dotadašnje Isusovačke akademije na Katarininom trgu (današnja Gornjogradska gimnazija). No, za katedre Pravnog fakulteta nije bilo mjesta, pa su odlukom bana smještene u Zemaljsku kuću (na mjestu današnje zgrade Sabora), u kojoj su se nalazile i zagrebačka županija, županijski sud i zatvor te Arhiv Kraljevine (v. V. Bayer, Osnivanje Pravnog fakulteta u Zagrebu /1776. god./ i njegovo definitivno uređenje /god. 1777/, Zbornik PFZ, 19, 1969, 2, 240).

postojeći Teološki i Filozofski fakultet ulazi i samim Mandatom osnovan Pravni fakultet (Facultas iuridica), kojem je ujedno i propisan program⁹.

3.2. Taj privremeni propis već će 1777. biti zamijenjen opširnim i birokratski potpunim *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*¹⁰ koji je regulirao cjelokupan sustav školstva u "Ugarskoj i pridruženim joj zemljama". Navedeni propis predviđao je da Ugarska ima jedno sveučilište (u Budimu) te pet akademija, od kojih jednu u posebnom školskom distriktu koji je činila Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija¹¹. U organizacijskom smislu akademiju su trebala činiti tri dvogodišnja tečaja (cursus)¹² od kojih je filozofski davao potrebnu prednaobrazbu, a nakon kojeg se tek moglo upisati dvogodišnji teološki ili pravni studij¹³. Akademije su bile neka vrsta viših učilišta nižeg ranga odnosno predstupanj sveučilišta te nisu mogle podjeljivati akademske naslove. To je bila i simbolička sublimacija razlika između akademija znanosti kao neke vrste stručnih škola i sveučilišta kao akademskih studija¹⁴.

3.3. Opisanu strukturu imala je i zagrebačka Akademija. Na njenom Pravnom fakultetu četiri redovna profesora i jedan izvanredni (koji je zamjenjivao redovne u slučaju spriječenosti) trebali su predavati Javno pravo i ono na što se to odnosi (Ius

⁹ Mandat od 5. kolovoza 1776. za ove je predmete na Pravnom fakultetu u Zagrebu predvidio profesore: kanonskog prava (professor iuris canonici); proronog prava, međunarodnog prava i općeg javnog prava (professor iuris naturae, gentium et iuris publici universalis); građanskog prava i teorije domovinskog prava (professor iuris civilis et iuris patrii theoretici) te profesora upravne nauke koji će predavati i kameralne i ekonomske nauke (professor politiae qui accesserit studia cameralia quoque ac aeconomica tractabit). V. V. Bayer, o.c. (bilj. 8), 233.

¹⁰ *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, Tomus I, Vindobonae, 1777.

¹¹ Ugarska je bila podijeljena u četiri školska distrikta (Đur, Veliki Varadin, Tmava i Košice), u kojima je, uz narodne, latinske ili gramatičke škole i gimnazije, postojala i po jedna akademija. Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija činila je posebni, peti distrikt koji se, međutim, ni u čemu nije razlikovao od ostala četiri, pa je tako Hrvatska imala pravo samo na jednu akademiju, a ne i na sveučilište. Usp. *Ratio educationis 1777*, o.c. (bilj. 10), § 28, 55; V. Bayer, o.c. (bilj. 8), 248.

¹² *Ratio 1777* (o.c. /bilj. 11/) dosljedno upotrebljava naziv "cursus", tj. tečaj. U Zagrebu je, međutim, zadržan naziv "facultas", koji međutim ne znači i statusnu razliku.

¹³ Pokraj šestogodišnje gimnazije, kakva je u Hrvatskoj postojala u to vrijeme, dvogodišnji "Filozofski fakultet" bio je potrebni dodatni stupanj obrazovanja prije studija teologije ili prava i zapravo je imao karakter više gimnazije. To i jest razlog zbog kojeg će taj "fakultet" u Zagrebu biti ukinut prilikom reforme školstva 1850. godine kada su gimnazije povišene na osam godina. Usp. Cuvaj, II, o.c. (bilje. 1), 479.

¹⁴ Bayer analizira neke razlike između pravnog studija u Zagrebu i Pravnog fakulteta u Beču. Unatoč tome što studij u Beču traje pet, a u Zagrebu dvije godine, zaključuje da je razlika bila vrlo mala, potkrepljujući tu ocjenu usporedbom broja profesora (četiri u Zagrebu, pet u Beču), njihovom kvalitetom (jednak akademski stupanj, kvaliteta zagrebačkih profesora jamči se njihovim izborom na Sveučilištu u Budimu kamo su najkvalitetniji od njih bili i premještani), programom predmeta (slični) i udžbenicima (jednaki), zaključujući da je jedina bitna razlika u nastavi rimskog prava kojeg na zagrebačkom studiju nema (usp. V. Bayer o.c. /bilj. 8/, 249-250). Našu skepsu prema Bayerovoj ocjeni temeljimo već i na značenju koje ima studij rimskog prava za pravni studij tog doba kao i na fiktivnim okolnostima studija u tako značajnom evropskom središtu. Cjelovita razlika između sveučilišta i akademija iskazivala se u nemogućnosti da akademije podjeljuju akademske stupnjeve (bakaulerat, magisterij ili doktorat), već su njeni završeni studenti mogli dobiti jedino svjedodžbu o odslušanim predmetima te ocjenu ispita, čime su mogli nastaviti studij na sveučilištu te eventualno dobiti stipendiju (v. V. Bayer o.c. /bilj. 9/, 263-264). Valja navesti i prilično loše ocjene suvremenika upravo o kvaliteti nastave na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu (v. supra, 4.2) koja je i bila osnovana radi stvaranja početne osnovice činovničkog osoblja.

publicum & quae eodem pertinent), Domovinsko pravo zajedno s prihvaćenim običajnim pravom (Ius patrium una cum usibus receptis consuetudinibus), Politiku, trgovinu i financijsku nauku (Politica, commercium & rei aerae scientiae) i Povijest evropskih zemalja, Opću povijest i Kolegij javnih novosti (Historia provinciarum europearum, Historia universalis & Collegium novorum publicorum), a uz te obvezne predmete *Ratio 1777* je predviđao i neke neobvezne¹⁵. Prva tri navedena predmeta već su se pod drugačijim nazivima predavala od 1776. godine¹⁶, a uz njih i Kanonsko pravo koje *Ratio 1777* nije predvidio među obveznim predmetima i koje će 1784. skupa s Teološkim fakultetom biti preneseno na Centralno sjemenište. Tako će stvarnu novost predstavljati katedra s povijesnim predmetima.

4. OPĆA POVIJEST I POVIJEST STALEŽA (NASTANAK, ORGANIZACIJA, OSOBLJE: 1780-1812) I PRAVNI FAKULTET (DO 1850)

4.1. Osnutak ove katedre, prema arhivskim podacima, neće uslijediti odmah nakon objavljivanja *Ratio 1777*. Katedra će se pod nazivom Historia universalis et historia statuam¹⁷ pojaviti 1780. godine¹⁸, a iste je godine vjerojatno otpočela i nastava iz spomenutih predmeta. Naime, nakon što je u lipnju 1780. oglašena potreba popune mjesta profesora za predmet Povijesti staleža (Historia statuam), u Zagrebu će u razdoblju od ljeta do jeseni 1780. uslijediti dopisi na liniji Kraljevsko vijeće - viši direktor škola i studija - direktor Akademije, a iz njih će biti vidljivo da je na temelju objavljenog natječaja za profesora Opće povijesti i povijesti staleža postavljen Mijo Štivalić (Michaelis Stivalich) uz preporuku da odmah bude uveden u vršenje službe¹⁹. S

¹⁵ Popis obveznih predmeta na pravnom tečaju kraljevskih akademija *Ratio 1777* (o.c. /bilj. 10/) donosi u § 185, 331-332. Neobvezni predmeti predviđeni su u § 190, 344, i to "Uvod u poboljšanu metodu računovodstva, Justinijanove institucije i diplomatika". Propisani raspored predavanja s popisom svih predmeta v. u Tab. IV. Iz pregledane arhivske grade ne slijedi da su neobvezni predmeti bili predavani.

¹⁶ V. supra, bilj. 8.

¹⁷ Nazivi Historia universalis et historia statuam dosljedno se upotrebljavaju za sve vrijeme postojanja katedre i pojavljuju se u većini dokumenata koje smo pregledali te u popisu katedri u *Calendarium Zagrabienis*. Naziv Historia universalis upotrebljavao se i kod drugih akademija (npr. v. supra, bilj. 19) unatoč tome što ga *Ratio 1777* ne predviđa, pa valja pretpostaviti da je postojao neki propis koji je pitanje naziva riješio drugačije od *Ratio 1777*. Uz spomenute nazive (Historia universalis i Historia statuam) u dokumentima iz fondova koje navodimo u ovom radu upotrebljavaju se i nazivi Historia statuam Europearum, Historia civilis, Historia civilis Europeae i Historia civili statuam Europearum (v. brojne dokumente - osobito ispitne zapisnike - u AH, SKAZ, osobito III. i IV).

¹⁸ Klaić tvrdi da je ta katedra osnovana "tek oko 1780, a prvim profesorom bio je 1781-1806 Mihajlo Štivalić" (V. Klaić, Preteče Sveučilišta, u: Spomenica 1925, o.c. /bilj. 1/, 27), Bayer utvrđuje da je katedra osnovana 1781. kada je i Štivalić primljen za prvog profesora (V. Bayer, o.c. /bilj. 9/, 256, 266), a Šidak također govori o 1781. godini pozivajući se na *Calendarium Zagrabienis* (J. Šidak, Regia Scientiarum Academia, u: Spomenica 1969, I, o.c. /bilj. 1/, 56-57). Zapravo, vjerujemo da su se sva trojica autora služila s *Calendarium Zagrabienis*, godišnjakom koji je vjerojatno izlazio početkom kalendarske godine, pa tako izdanje za 1780. nije moglo donijeti podatke o popuni katedre izvršenoj tek polovicom godine. U svakom slučaju, služeći se arhivskom građom (podaci se navode dalje u tekstu), s prilično sigurnosti može se utvrditi da je katedra osnovana u kasno ljeto ili ranu jesen 1780. godine. No, usp. i *Calendarium Zagrabienis* u oba njegova izdanja (v. u Raritetima NSB, R II-F8-418 i R II-F8-428).

¹⁹ Mjesta na akademijama trebala su se popunjavati natječajem koji se morao provesti bez diskriminacije kandidata s obzirom na stanje i položaj, a koji se rješavao na Sveučilištu u Budimu (*Ratio 1777*, o.c. /bilj. 10/, § 28, 55 te § 203, 372; usp. V. Bayer, o.c. /bilj. 8/, 250). Tako je i javnim natječajem u

obzirom na to da je obavijest o postavljenju službeno dostavljena direktoru Akademije 16. listopada 1780, može se pretpostaviti da je Štivalić uveden u vršenje službe odmah nakon toga, a prvi zabilježeni ispiti iz ovog predmeta nalaze se među zapisnicima iz drugog semestra školske godine 1780/81²⁰. Suhoparni podaci u obliku ispitnih zapisnika potvrdit će i da se nastava iz tih predmeta odvijala, najvjerojatnije, neprekinuto do 1810. godine²¹. Izuzetak je, možda, godina 1784. kada je eventualno postojao djelomični prekid jer je početkom te školske godine Akademijsko vijeće i Naukovno vijeće Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije na temelju dopisa Ugarskog namjesničkog vijeća donijelo provedbene odluke o prenošenju Opće povijesti na Filozofski fakultet te uvođenju Statistike na njeno mjesto²². Dvojbe koje su se pritom pojavile bile su u siječnju razriješene kraljevskom odlukom da se "povijest ima predavati i na Filozofskom fakultetu i na Pravnom fakultetu"²³.

4.1.1. U tom je razdoblju nastavu oba predmeta od 1780. do smrti od neke epidemije 1806. obavljao Mihajlo Štivalić (1753-1806), plebejac iz Požege, i sam bivši student Pravnog fakulteta zagrebačke Kraljevske akademije znanosti. On je, sudeći prema podacima o generaciji studenata iz 1777, bio najbolji student Josipa Petrovića, tadašnjeg profesora građanskog prava. A Štivalić je već tada - i unatoč tome što od kuće nije primao dovoljno sredstava za život te se izdržavao obavljanjem dužnosti sveučilišnog pedela (poslužitelja) - izrazio želju za akademskom karijerom²⁴. Vjerojatno je u tome postigao dobar uspjeh jer je, prema podacima iz ocjene rada profesora Kraljevske akademije za 1782/3, taj 28-godišnji predavač, prvi profesor Opće povijesti i Povijesti staleža, bio dobar u objašnjavanju lekcija (kao i ostali), brojem i vremenom predavanja udovoljio je propisima, a poznao je latinski, njemački i hrvatski jezik te ponešto francuski²⁵. U njegovoj posmrtnoj zaostavštini pronađena su dva rukopisa na

lipnju 1780. oglasna potreba popune više praznih mjesta na kraljevskim akademijama znanosti u Tmavi, Košicama te Zagrebu gdje se tražio profesor Povijesti staleža (kao i u Košicama), profesor Domovinskog prava i jedan izvanredni profesor (AH, VUŠZŠD, VI, 105). Sam tok natječaja nije nam poznat, no dopisom Kraljevskog vijeća od 2. listopada 1780. poslana je Nikoli Škrlec, višem direktoru škola, obavijest o potvrđivanju izbora profesora zagrebačke Akademije, pri čemu se M. Štivalić navodi kao profesor Opće povijesti i Povijesti staleža (AH, VUŠZŠD, VII, 179). Škrlec je o tome dopisom od 15. listopada 1780. obavijestio Josipa Taispergera, direktora Akademije, koji je s tim bio službeno upoznat već dan kasnije (AH, VUŠZŠD, VII, 170).

²⁰ V. *Calculatio Auditorum Historiae statuum* u AH, SKAZ, III, 47.

²¹ V. brojne ispitne zapisnike za navedeno razdoblje u AH, SKAZ, III, i VI.

²² V. zapisnik sjednice Akademijskog vijeća od 10. rujna 1784 (t. 3. i 5) u AHŠM, VUŠZŠD, k. 1.

²³ Usp. zapisnik Naukovnog ("Literarnog") vijeća od 10. studenoga 1784, i 17. siječnja 1785. godine u AHŠM, VUŠZŠD, k. 1.

²⁴ U dvije "standardne" tabele s popisom slušača i podacima o njima koje je izradio Josip Petrović zabilježen je i Mihajlo Štivalić. Za njega se utvrđuje da je dvadesetčetverogodišnji plebejac, da je u "nauci" ("in literis") "prima clasii" odnosno "praeclarus" kao i da je dobar u pobožnosti te dobrih sklonosti ("inclinationis bonae"). Uz podatak da Štivalić teži svjetovnom odnosno akademskom statusu, Petrović je dometnuo "ut proinde munus optet". Gotovo svi ostali studenti težili su državnoj službi ("politicem"). Cit. tabele v. u AH, SKAZ, III, 5 i 8.

²⁵ *Tabella Exhibens Informationem de Professoribus Regiae Academiae et Archy-Gymnasii Zagrabienis pro secunda anni scolastici 1782/3 semestri* (AH, Scolastici), XIX (57).

latinskom *Opća povijest i Povijest papa*, a ostavio je trag i u razvoju hrvatske književnosti i jezika²⁶.

4.1.2. Nakon Štivalićeve smrti, katedra se pojavljuje kao prazna ("profesor vacat")²⁷, što je, međutim, u to doba gotovo uobičajeno za sve katedre Akademije²⁸. Međutim, vjerojatno je nastavu održavao Alexandar Xaver Csavrak (Čavrak), profesor mađarskog jezika i fakultetski suplent (namjesni profesor)²⁹. Na to upućuje činjenica da su ispiti tih godina ipak održani. Čavrak je potom, 1807. ili 1808. godine, postavljen za profesora Opće povijesti i Povijesti staleža te se nalazi na popisu profesora za 1808. i 1809. godinu³⁰, nakon čega se 1810-1812. katedra ponovo vodi kao prazna. Ipak, za 1809. i 1810. ispitate je obavio Adalbert Peterssy, za kojeg je u ispitnim zapisnicima navedeno da je profesor mađarskog jezika i fakultetski suplent³¹, dok za 1811. i 1812. nema podataka o ispitima pa se može pretpostaviti da ni nastava iz tih predmeta nije održana. Konačno, katedra Opće povijesti i povijesti staleža na zagrebačkom Pravnom fakultetu "zamijenjena" je 1813. katedrom Statistike i Rudnog prava (*Statistica et Ius Metallici*)³². To je, možda, posljedica usklađivanja s revizijom propisa *Ratio 1777*

²⁶ Uz podatak o navedenim spisima (od kojih se jedan nalazi u Raritetima NSB - v. supra 2.4.2.3.1, bilj. 50), u Štivalićevim se biografskim podacima spominje da je bio i prodirektor zagrebačke Glavne gimnazije pridružene Kraljevskoj akademiji znanosti, a posebno se naglašava njegovo mjesto u razvoju hrvatske književnosti i jezika te ga se navodi kao autora nekoliko pjesama na "slavenskom narječju" i jednog spisa o vinogradarstvu. Usp. Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich*, Wien, 1879, sv. 39, 61; Znameniti i zaslužni Hrvati, Zagreb, 1925, 257; P. J. Šafarik, *Geschichte der sudslavischen Litteratur*, II, Prag, 1864-5, 297, 343. Iz podataka u *Calendarium Zagrabienis* (o.c. /bilj. 18/) vidljivo je i da je Štivalić od 1786. do 1792. bio vijećnik Kraljevskog naukovnog vijeća.

²⁷ Usp. *Calendarium Zagrabienis* (o.c. /bilj. 18/) za tu godinu.

²⁸ J. Šidak (o.c. /bilj. 18/, 57) koji napominje da je vakantnost pojedinih katedri početkom 19. stoljeća postala gotovo redovita pojava pa je, primjerice, 1810/11. i 1824/25. godine Imbro Domin bio jedini profesor na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Šidak kao moguće razloge navodi apsolutistički režim Franje Josipa I. (do 1825), slabo plaćena mjesta, pa i financijski slom Monarhije 1811. s dugotrajnim i složenim posljedicama.

²⁹ Mogućnost postavljanja suplenata u gimnazijama protegnuta je kraljevskom uredbom i na akademije - vjerojatno kao reakcija na probleme u nalaženju odgovarajućeg osoblja - o čemu je 19. kolovoza 1785. obaviješteno i Naukovno vijeće Trojedne Kraljevine (AH, VUŠZŠD, I, 180). Nadalje, mađarski jezik je 1791. godine uveden kao neobvezni predmet (J. Šidak, o.c. /bilj. 18/, 57). To sve objašnjava Čavrakov status koji je dužnost profesora mađarskog jezika obavljao 1803-1807. godine. O tome zbog čega Čavrak nestaje nakon svega tri godine obavljanja dužnosti profesora Opće povijesti i Povijesti staleža nemamo podataka. Kratkotrajnost čini vjerojatnim uzrokom neku vrstu više sile: smrt, bolest, novi posao, odseljenje. To tim prije što je ispitate u ljetnom semestru 1809. obavio Adalbert Peterssy (AH, SKAZ, IV, 279), dok se na popisu profesora Akademije u *Calendarium Zagrabienis* za tu godinu još nalazi Čavrak. Napominjemo da je jedini podatak koji smo o Čavracu našli (osim u arhivskoj građi i *Calendarium Zagrabienis*) dnevnička zabilješka biskupa Maksimilijana Vrhovca da je 17. siječnja 1804. imao susret s profesorima Akademije, među inim i sa Čavracom i Štivalićem (V. M. Vrhovac, *Dnevnik*, sv. I/1801-1809/, Zagreb, 1987, 53). Napominjemo i da po podacima iz uprave groblja Mirogoj Mihajlo Štivalić nije pokopan u Zagrebu, pa to dodatno upućuje na odseljenje kao moguć razlog.

³⁰ Usp. *Calendarium Zagrabienis* (o.c. /bilj. 18/). Izdanje tiskare C.R. Privil Novoszelianus za tu godinu spominje katedru Opće povijesti i povijesti staleža kao ispražnjenu, dok izdanje tiskare Joannis Thomae Nob. spominje Čavraka kao profesora tih predmeta.

³¹ Zanimljivo je da se Peterssy spominje jedino na tri mjesta, i to 1809. kao profesor mađarskog jezika i fakultetski suplent (v. *Informatio super factis per Auditores Cursus Iuridici in Ium annum* u AH, SKAZ, IV, 279), a u zapisnicima od 5. travnja i 21. kolovoza 1810. kao "Supplens Professor" iz Opće povijesti i Povijesti staleža (AH, SKAZ, IV, 280 i 285). Ni na kakve druge podatke o Peterssyyu nismo naišli.

³² Usp. *Calendarium Zagrabienis* za 1813, o.c. (bilj. 18), te V. Klaić, o.c. (bilj. 18), 27, i J. Šidak, o.c. (bilj. 18), 57.

objavljenom 1806. (*Ratio 1806*) koji nije predvidio i povijesne predmete na pravnom studiju kraljevskih akademija znanosti³³. Nakon 1813. oni se na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu više i neće predavati³⁴.

4.2. Cjelovito gledano, kvaliteta nastave na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu u to doba polučit će oštre zamjerke viđenih suvremenika³⁵ i unatoč tome što je tada to jedina visokoškolska institucija na hrvatskom tlu i što je ona ipak jedno od žarišta održavanja kulturnog života. Uvjeti rada i vrlo uska pragmatička svrha bili su takve zapreke koje će se moći prevladati jedino cjelovitijom promjenom okvira. Stoga će se i tada javiti inicijative za osnivanjem sveučilišta³⁶. Kraljevska akademija znanosti bit će rasformirana 1850. godine u sklopu cjelovite reforme školstva u Monarhiji, ali njen konac i istodobni prelazak na nov okvir visokoškolskog obrazovanja u obliku iste godine osnovane Pravoslavne akademije neće proizaći iz tih nastojanja niti će ih zadovoljiti. Time je, međutim, naznačen slijed budućih događaja u kojima će Pravoslavna akademija 1868. ipak biti uzdignuta na višu razinu kao prijelazni oblik prema Sveučilištu da bi potom 1874. godine bilo otvoreno i pravo Sveučilište.

5. POLOŽAJ, PROGRAMSKE I METODOLOŠKE OSNOVE TE KULTURNO I POLITIČKO USMJERENJE PREDMETA POVIJEST STALEŽA I OPĆA POVIJEST

Izneseni okvir, dopunjen odrednicama iz *Ratio 1777*, koji uz programske okvire sadrži i opće metodičke naputke, zatim u *Ratio 1777* propisani udžbenici i tiskani ispitni materijal te arhivska građa dostaju za određivanje karaktera ovih dvaju predmeta. Položaj povijesnih predmeta na Pravnom fakultetu u Zagrebu u ukupnom sklopu Kraljevske akademije znanosti pak pokazuje dikcija odgovarajućih odredbi *Ratio 1777*³⁷ iz kojih proizlazi da se radilo o višem tečaju povijesti na kojem se proširuje već prije (i na filozofskom studiju) stečeno znanje povijesti.

5.1. POVIJEST STALEŽA

5.1.1. Govoreći o predmetu Povijesti evropskih zemalja, *Ratio 1777* određuje da predavač izlaže stanje institucija unutar granica ugarskih zemalja, ali i onih zemalja koje su bile ili jesu u nekoj vezi sa "slavnim kraljevinama ili kraljevskom krunom ili carsko-kraljevskom kućom", navodeći pri tome povijest rimskih papa, povijest Francuske, Španjolske, Engleske, Danske, Švedske, Napulja i Rusije, uz ostavljanje mogućnosti da se obuhvate i druge zemlje³⁸. Kao udžbenik propisan je *Geschichte der heutigen vornehmsten Europaischen Staaten im Grundrisse* Goetfrieda Achenwalla³⁹, prema kojem je zapravo ovaj program i najvećim dijelom uskladen. *Ratio 1777* navodi da bi se taj predmet trebao predavati na prvoj godini, i to 5 sati tjedno u oba semestra (prvi semestar izlaganje, drugi ponavljanje), s tim da se pri tome koriste sinkronističke tabele kojima bi temelj činila domovinska povijest (*historia patriae*) i povijest nasljednih zemalja i pograničnih oblasti koje su već obrađene na filozofskom tečaju⁴⁰.

5.1.2. Najširi znanstveno-metodološki pa i hermeneutički okvir ovog predmeta valja potražiti u krugu Göttingenskog sveučilišta polovicom osamnaestog stoljeća kada je na njemu djelovao i Goetfried Achenwall (1719-1772), autor udžbenika koji je propisao *Ratio 1777*. To je, naime, razdoblje kada se, nadovezujući se na tradiciju povijesne erudicije iz 17. stoljeća, pojavljuje više povjesničara usmjerenih ponajprije na pedagoški rad i izdavanje pragmatički koncipiranih priručnika, a počinje se izdizati i racionalistički krug göttingenskih profesora⁴¹.

U takvom ambijentu djelovao je i Achenwall koji je na Göttingenskom sveučilištu predavao povijest i pravo, ali je najpoznatiji ostao kao "otac statistike", discipline koja se u to doba shvaćala kao "opis sadašnjeg stanja države" ("status")⁴². Takva Achen-

³⁸ *Ratio 1777*, o.c. (bilj. 10), § 189, 340-341. *Ratio 1777* pri tome daje i periodizaciju razvoja u pojedinim zemljama, s početkom u srednjem vijeku, određenom prema dinastičkom kriteriju, npr. "povijest Francuske od kuće Valois odnosno Filipa VI. (1328)" i slično.

³⁹ *Ratio 1777*, o.c. (bilj. 10), 341, govori o "Historia celebriorum hodie Europae Provinciarum adumbrata a Godefrido Achenwallio".

⁴⁰ Filozofski tečaj trebao je imati četiri katedre, od kojih je jedna bila "povijest" (*Ratio 1777*, o.c. /bilj. 10/, § 181, 324). Među obvezne predmete filozofskog tečaja, koje je student već slušao u gimnaziji, *Ratio 1777* navodi: povijest careva od Rudolfa do naših dana kao i povijest nasljednih zemalja i pograničnih država i kolegij javnih novosti (§ 177, 311-312). Među neobvezne predmete Filozofskog tečaja *Ratio 1777* navodi opću povijest (§ 179, 320-321), ali za taj predmet ne određuje program, već jedino govori o izvanrednim satima uz kolegij povijesti na kojima će se koristiti propisane sinkronističke tabele i koje će uz politička zbivanja obuhvatiti i s njima povezanu povijest religija, crkvi, obrta i trgovine. Međutim, na Filozofskom fakultetu Opća se povijest predavala redovito, kako svjedoče popisi profesora u *Calendarium Zagradiensis* i ispitni materijal u obliku *Tentamina* i *Positiones* (v. supra, bilj. 49) koja su ostala sačuvana u Raritetima NSB. O tome svjedoči i rasprava na Naukovnom vijeću kojom je prilikom postojala mogućnost redukcije nastave Opće povijesti samo na Filozofski fakultet (v. supra, 4.1.). Svakako su studenti zagrebačke Kraljevske akademije znanosti dolazili na Pravni fakultet s određenim predznanjem opće povijesti.

⁴¹ Usp. E. Fueter, *Histoire de L'Historiographie Moderne*, Paris, 1914, 252 (prij. s njem. izdanja, Berlin, 1911); M. Gross, *Historijska znanost*, Zagreb, 1980, 72.

⁴² Usp. E. Fueter, o.c. (bilj. 41), 253; *Neue Deutsche Biographie*, Erster Band, Berlin, 1973, 32-33; *Novissimo Digesto Italiano*, I, Torino, 1957, 188-189, kao i odrednice o statistici, o.c. (bilj. 57 i 60).

³³ Birokratski i prosvjetiteljski optimistično i pedantno pisan *Ratio 1777* nije u obzir uzimao i zbiljska ograničenja pa je zbog takvih karakteristika bio jedva provediv. Stoga je već 1791. bila osnovana komisija sa zadatkom da ga izmijeni, a njezin izradak odobren rezolucijom 1806. godine objavljen je kao *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, Budae, 1806. Premda ne mijenja temeljna načela ustrojstva školstva, *Ratio 1806* jasniji je i kraći (propisuje samo program studija) te bliži stvarnim prilikama, zbog čega je uglavnom i oživotvoren (usp. A. Cuvaj, II, o.c. /bilj. 1/, 199-200). Jedna od izmjena koja ipak dolazi sa *Ratio 1806* jest i izostavljanje povijesne grupe predmeta iz programa "pravnih tečajeva" kraljevskih akademija znanosti, dok su u programu, među još nekim predmetima, uvršteni Statistika i Rudno pravo (usp. *Ratio 1806*, § 110, 95).

³⁴ Usp. *Calendarium Zagradiensis*, o.c. (bilj. 18), te V. Klaić, o.c. (bilj. 18), 27 i 28.

³⁵ V. I. Tkalac, *Uspomene iz Hrvatske*, Zagreb, 1945, 143, koji upućuje kritike u navedenom smjeru, ali ipak napominje da je iz Kraljevske akademije izašlo nekoliko vrsnih pravnik; A. Oršić Slavetički, *Rod Oršića*, Zagreb 1943, 66-67, koji pohvalno govori o počecima Akademije, ali "Škrlec bude premješten Ugarskom vijeću, dobre su profesore postepeno raztepli na različit način; mala plaća, skupa vremena, nikakvi izbledi na promaknuće i više novih nastavnih osnova". Usp. i J. Šidak, o.c. (bilj. 18), 77-78, koji sažeto govori o kritikama suvremenika.

³⁶ Usp. J. Šidak, o.c. (bilj. 18), 76-77.

³⁷ V. *Ratio 1777*, o.c. (bilj. 10), § 189, 340-343.

wallova profilacija uvelike se ogledala u metodološkim postavkama iznesenim u navedenom udžbeniku, koji se, vjerujemo, upotrebljavao i u Zagrebu⁴³.

Taj je udžbenik, prema Achenwallu, trebao biti uputa polugodišnjim predavanjima povijesti suvremenih zemalja sa svrhom da se kroza nj utvrdi temelj "političkog znanja" ("politische kennis")⁴⁴. Takva pragmatička svrha, kao i slojevitost povijesti, kako navodi Achenwall, odredili su obuhvat vojnih, pravnih, jezičnih, gospodarskih i drugih aspekata, a političko znanje o Evropi pretpostavlja i poznavanje ranijeg uređenja zemlje "upravo onako kako se o njemu uči u tzv. statistici odnosno uzimajući u obzir temeljito poznavanje povijesti"⁴⁵. Stoga je, prema Achenwallu, potrebno obuhvatiti suvremeno ustrojstvo zemlje te uključiti i spoznaje o veličini, opsegu i broju provincija kao i poznavanje pozitivnog prava, religije, manufakture i trgovine, financija, vojnih odnosa, ratova i međusobne "vanjskopolitičke" povezanosti država, zatim uzeti u obzir državne interese i temeljno uređenje i ustrojstvo, odnose sa susjedima... Sve te činjenice, napominje Achenwall, mijenjale su se kroz vrijeme pa ih treba povijesno promatrati - iz čega slijedi važnost kronologije - te ih uzimati kao isprepletenu cjelinu u obliku koje se i pojavljuju⁴⁶. Sve to naglašava i važnost poredbenog pristupa te obilježje predmeta Povijest evropskih zemalja kao povijesnopragmatičkog pregleda koji vodi spoznaji suvremenih stanja pojedinih država⁴⁷. Udžbenik prikazuje nešto širi krug država od onog propisanog u *Ratio 1777* - uz izuzetak "povijesti papa", čega u udžbeniku uopće nema⁴⁸.

5.1.3. Da je prikazana Achenwallova "statistička" odnosno strukturalna profilacija vrijedila u nekoj mjeri i za ovaj predmet, pokazuje već i sam njegov naziv: *Historia statuum*, te spomenuti pokušaj zamjene Opće povijesti Statistikom 1784. godine. No, ponajbolje se karakter i program predmeta mogu vidjeti iz tiskanog ispitnog materijala *Positiones* i *Tentamina* uglavnom popraćenih standardnim odrednicama odnosno standardnim pitanjima kroz koje su na pojedinim "javnim kušnjama" ili izlaganjima studenti trebali pokazati svoje znanje⁴⁹. Pri tome se sadržaj tog materijala razlikuje kod Štivalića i kod Čavraka.

⁴³ Na ocjenu da se propisani Achenwallov udžbenik doista i upotrebljavao u Zagrebu pokazuje činjenica da se "ispitni" program kako slijedi iz pitanja koje ovdje donosimo (usp. infra. 5.1.3.-5.1.3.1) poklapa s programom propisanim u *Ratio 1777*, a sadržanim u tom udžbeniku, kao i činjenica da NSB čuva više izdanja te knjige, što upućuje i na njenu moguću proširenu upotrebu.

⁴⁴ Usp. G. Achenwall, *Geschichte der heutigen vornehmsten europaeischen Staaten im Grundrisse*, Göttingen, 1779, 4/1.

⁴⁵ G. Achenwall, o.c. (bilj. 44), 5.

⁴⁶ Usp. Predgovor prvom izdanju (iz 1754), u: G. Achenwall, o.c. (bilj. 44).

⁴⁷ Usp. Predgovor, u: G. Achenwall, *Geschichte der allgemeinen europaeischen Staatshandel des vorigen und jetzigen Jhs. im Grundrisse als der europaeischen Geschichte* 2. T., Göttingen, 1767.

⁴⁸ U Achenwallovom udžbeniku (o.c. /bilj. 44/) obuhvaćeni su Španjolska, Portugal, Francuska, V. Britanija, Nizozemska, Danska, Švedska, Poljska i Rusija, i to - za razliku od gradiva propisanog u *Ratio 1777* (o.c. /bilj. 10/, 340-341) - od samih njihovih, uglavnom ranosrednjovjekovnih, početaka. Izlaganje u prvom dijelu teče kronološki i uz periodizaciju, uglavnom prema vladarima i vladarskim kućama, bez razvijenije dalje podsystematizacije, dok su u drugom dijelu tematske cjeline uobličene kroz kraće kronološke isječke i sinkrono izlaganje. Dakako, radi se o udžbeniku pisanom na Göttingenskom sveučilištu i, vjerojatno, za nešto "univerzalniju" namjenu, od čega je u *Ratio 1777* izdvojeno ono što se smatralo potrebnim.

⁴⁹ Bayer (o.c. /bilj. 8/, 252-254) ističe da su prema *Ratio 1777* oblici nastave na akademijama bili predavanja, vježbe, javne disputacije, kušnje (tentamina), obrane (defensiones) te ispiti krajem svakog

5.1.3.1. Štivalić je, za razliku od Čavraka - ali više u skladu s *Ratio 1777* - priličnu pažnju posvećivao povijesti papa. Tako je značajna već i činjenica da je iza njega ostao relativno opsežan rukopis na latinskom (oko 330 stranica) *Historia civilis pontificum romanorum*, napisan 1784. godine. U njemu Štivalić izlaže "gradansku" povijest crkvene države od prvih papa pa sve do suvremenog doba⁵⁰, što je vjerojatno bila i neka vrsta zamjene za izostanak odgovarajućeg gradiva u propisanom Achenwallovom priručniku. I Štivalićeva *Tentamina*⁵¹ u najvećem dijelu sadrže materiju koja je posvećena "vladarskim" aspektima povijesti crkvene države. U ostalom dijelu su ipak obuhvaćene zemlje koje su propisane u *Ratio 1777*, pri čemu je najveća pažnja posvećena političkoj sferi (ustrojstvo države, sukobi, dinastičke veze...), ali se u obliku kraćih teza iznose i sadržaji vezani uz prirodna obilježja (klima, tlo), gospodarstvo te obilježja vezana uz stanovništvo (rasna obilježja, mentalitet, religija, pismenost, radinost...), što potvrđuje vezu tog dijela predmeta s Achenwallovim videnjem povijesti. A prirodu Povijesti staleža kao neke vrste "totalne političke povijesti", koja je i u Štivalićevom razdoblju obuhvaćala statističke sadržaje, potvrđuje i dvanaest pitanja (četiri grupe po tri pitanja) zabilježenih na ispitnom zapisniku od 20. siječnja 1789. kad ih je Štivalić vjerojatno neposredno postavio četvorici studenata na završnim ispitima (examinis finalis)⁵².

5.1.3.2. Slične karakteristike još su izraženije u Čavrakovom razdoblju. Za razliku od Štivalićevih, Čavrakova *Tentamina*⁵³ više ne sadrže gradivo povijesti papa, ali su

semestra. Bayer navodi da su se javnim kušnjama na inicijativu profesora ili roditelja podvrgavali studenti koji su htjeli dobiti kraljevu stipendiju, a da *Ratio 1777* ne sadrži propise o kušnjama na akademijama, već upućuje da će ih donijeti Sveučilište u Budimu. Nadalje, Bayer ukazuje da se kušnje i obrane nisu u osnovi razlikovale od disputacija, to jest da je student obradio kakvu temu s predavanja nekog nastavnog predmeta i javno obranio teze svog rada (253-254). Šidak (o.c. /bilj. 18/, 62, bilj. 26), pak, govoreći o ispitnim pitanjima iz predmeta Ugarska povijest na Filozofskom fakultetu, ukazuje da su ona tiskana pod nazivom *Positiones* ili *Tentamina*. Iz naših uvida u *Tentamina* i *Positiones* iz Opće povijesti na Pravnom fakultetu (v. supra, 58) sačuvanih u NSB proizlazi da su ona tiskana nakon javnih kušnji s kraćim podacima o tome tko, kada, pred kim i gdje je bio podvrgnut ispitivanju. Pitanja su sredena po razdobljima i tematski (uvodni dijelovi, države, vladari...), a pisana su u obliku kraćih teza (nekoliko kraćih ili jedna dugačka rečenica) popraćenih posve kratkim, fragmentarnim pitanjima. Činjenica da se i pitanja i odgovori najvećim dijelom ponavljaju upućuje na vjerojatnost da se radilo o standardnim i napamet naučenim dijelovima gradiva te da *Tentamina* i *Positiones* zapravo prosljeđuju sličnu tradiciju s prethodne isusovačke Neacademia Zagrabensis (usp. N. Klaić, *Neacademia Zagrabensis /1669-1773/*, u: Spomenica 1969, I, o.c. /bilj. 1/, 34-36).

⁵⁰ Usp. Michaelis Stivalich, *Historia civilis pontificum Romanorum* (scripta 1784), u *Raritetima NSB*, R 3049. Na sačuvani rukopis upozorila nas je mr. Nella Lonza s Pravnog fakulteta u Zagrebu.

⁵¹ Rekonstrukcija gradiva obavljena je prema Štivalićevim *Tentamina* u NSB: RII-F8-1443 iz 1801. godine i RII-F16-226 i RII-F16-227 iz 1800. godine.

⁵² To je ujedno i najstariji ispitni materijal koji smo pronašli pa ga, i zbog kurioziteta, navodimo u cijelosti: I. Koja su i kako se zovu razdoblja povijesti rimskih papa? tko je najviše uzdigao premoć svećenstva? i kako? da li postoje? i koji su još ostaci crkvene monarhije? II. Koja je veličina? prednosti? nedostaci galskoga tla i koja naseljenost? Tko i kako je najviše uvećao kraljevska prava u Galiji? kakav je on bio u gledanju na život? Što bijaše pariski brak? III. Koja je veličina? prednosti? nedostaci španjolskog tla i koja naseljenost? Koja razdoblja ima povijest Španjolske? i pod kime je dostigla vrhunac moći? Što je stockholmsko krvoproliće? i kako je pripravljeno? IV. Koja je veličina? prednosti? i nedostaci? engleskoga tla i koja naseljenost? Koja je engleska kraljevska obitelj bila najnesretnija? i po čemu? kada je Kraljevina Engleska došla do vrhunca moći?

Inače, od četvorice studenata koj su polagali taj ispit jedan je ocijenjen sa "prima clasii", a trojica sa "secunda clasii". V. Calculus D(omin)ior *Historia statuum auditor anni 1788/89* s datumom 20. siječnja 1789. u AH, SKAZ, III, 120.

⁵³ Rekonstrukcija gradiva obavljena je prema Čavrakovim *Tentamina* u *Raritetima NSB*: R II-F8-13 iz 1805. godine.

uz zadržano gradivo Francuske, Španjolske, Engleske, Danske, Švedske i Rusije dodani još Ugarska i Turska. Pitanja, međutim, pokazuju da je i kod Čavranka materija koja je bila izlagana obuhvaćala političku povijest pojedinih zemalja (vladari, dinastije, ustrojstvo), ali je vrlo velik broj pitanja posvećen "strukturnim" odnosno "statusnim" obilježjima pojedinih država koje definiraju njihovo cjelovito stanje. Tako se učestalo ponavljaju pitanja o granicama pojedinih zemalja, veličini, tlu i klimi, narodima koji ih nastanjuju, broju stanovnika, glavnoj religiji, porijeklu naroda i njegovom mentalitetu, o položaju pojedinih staleža, obliku vladavine, državnoj riznici, stanju poljoprivrede, zanatstva i trgovine, prihvaćanju kršćanstva itd. Tako se čini da je i Čavrank uz određene programske promjene (Ugarska, Turska, izostanak crkvene države) zadržao dotadašnje osnovno metodološko usmjerenje ovog predmeta.

5.1.4. U svemu, čini se, pragmatička dimenzija predmeta *Historia* statuum bila je vrlo izražena. Taj predmet je, možda, ponajprije pružao cijeli niz informacija koje su trebale omogućiti razumijevanje suvremenog u prvom redu, ponajprije političkog, stanja najvažnijih evropskih zemalja, po čemu je *Povijest* staleža bila bliska racionalističkom, "strukuralističkom" pristupu političkoj povijesti kako ga je određivao Achenwall. Takva svrha i zamisao predmeta - usklađena i sa spomenutom tendencijom u njemačkoj historiografiji - odgovarala je i spomenutom cilju koji je Kraljevska akademija znanosti imala kao oblik visoke strukovne škole, a ne kao pravi akademski sveučilišni studij.

5.2. OPĆA POVIJEST

5.2.1. I Opća povijest bila je zamišljena u pragmatičkom duhu, ali ipak drugačije usmjerena negoli *Povijest* staleža. Opća povijest propisana kao dvosemestralni predmet druge godine s pet sati predavanja tjedno trebala je biti viši povijesni tečaj s obzirom na to da su, prema *Ratio 1777*⁵⁴, studenti nakon upoznavanja sa sudbinama većeg broja zemalja bili spremni za viši oblik nastave povijesti. U izlaganju predmeta Opća povijest trebao se također primjenjivati složeni i poredbeni pristup, na što upućuje odredba *Ratio 1777* da se u nastavi upotrijebe sinkronističke tabele (izdane u Beču), dopunjene zemljopisom starog, srednjeg i novog vijeka te poviješću religija, pismoznanaca i književnosti (*Literatorum & Literaturae*), obrta (*Artium*) i trgovine (*Commercium*). U prvom semestru trebao je biti obrađen stari i srednji vijek, a u drugom povijest novijeg doba.

5.2.2. Kao udžbenička literatura za predmet Opća povijest bio je naveden "opus Gattereri"⁵⁵ odnosno djela Johanna Christiana Gatterera (1727-1799), od kojih se kao središnje, držimo, može smatrati *Handbuch der Universalhistorie nach ihrem gesamten Umfange bis auf unsere Zeiten vortgesetzt*⁵⁶. U tom se djelu Gatterer, jedan iz

⁵⁴ Podatke iz ovog poglavlja v. u *Ratio 1777*, o.c. (bilj. 10), § 189, 340-343.

⁵⁵ *Ratio 1777*, o.c. (bilj. 10), § 189, 343.

⁵⁶ Bayer identificira "opus Gattereri" upravo kao gore navedeno djelo (v. V. Bayer, o.c. /bilj. 10/, 261) ne navodeći argumente za takvo određenje. Držimo, međutim, da se radi o cjelokupnom Gattererovom "djelu", na što upućuje činjenica da *Ratio 1777* ne navodi izričito upravo određeno djelo, što u drugim slučajevima čini, te široka materija iz *Positiones*, koja pokazuje da se velika pažnja pridavala metodološkom gradivu i pomoćnim povijesnim znanostima, što se poklapa s Gattererovim posebnim interesom (usp. infra,

kruga povjesničara racionalističke göttingenske škole, na donekle kompromisan način nadovezivao na Voltaireov racionalizam. U svom interesu za "opću povijest" on se gotovo posve usmjerava na Evropu i Malu Aziju te pokušava racionalistički razložiti povijest civilizacije i trgovine sadržanu u mitovima Starog zavjeta, otpočinjući svoju periodizaciju od epohe Adama i Noe. Ipak, Gatterer je ostao poznat po preglednom izlaganju opće povijesti u kojem je vrela spajao sa spletom teoloških, političkih, gospodarskih, društvenih i kulturnih odrednica. Gatterer se uz to uspješno bavio i pitanjima metodologije historije te, osobito, pomoćnim povijesnim znanostima, koje je uzdigao na razinu ozbiljne sveučilišne discipline. Međutim, unatoč njegovom racionalističkom oslanjanju na sistematiku, projekt o općoj svjetskoj statistici iz 1733. ostao je neuspješan⁵⁷.

5.2.3. Uzimajući u obzir i navedene podatke o J. Ch. Gattereru, ipak se kao najbolji izvor za prosudbe o prirodi predmeta Opća povijest opet pojavljuje ispitni materijal. Više sačuvanih *Positiones* i *Tentamina* u obliku kraćih teza i pitanja daju, držimo, dobar uvid u sadržaje tog predmeta. No, *Positiones* iz tog predmeta izložene pred Štivalićem i Čavrankom ne pokazuju međusobnih značajnijih strukturnih razlika (Čavrankove su nešto opsežnije i potpunije), a najveći dio teza i pitanja doslovno se poklapa.

*Positiones ex historia Universalis*⁵⁸ podijeljena su u dva dijela. Prvi od njih je *Positiones ex praecognitis Historia Universalis* u kojem se, suvremenim jezikom rečeno, obrađuju teorijsko-metodološka pitanja. Kroz trinaest teza tako se obrađuju pitanja značenja pojma "historia" i njenih obilježja, vrsta (teorijska-pragmatična, opća-posebna-pojedinačna itd.), opsega, smisla i koristi studija povijesti, zatim pitanja o povijesnim vrelima, pomoćnim povijesnim znanostima - posebice kronologiji, pitanjima metoda povijesnog istraživanja ("Synthetica vel analitica; prior realem posterior temporis nexum observat") kojima su posvećena tri odsjeka popraćena pitanjima o mjestu tih metoda u sistematiziranju povijesti te konačno pitanja o sintetičkosinkronističkim tablicama kao i o trgovačkoj povijesti svijeta, čijih osam perioda trebaju ilustrirati razvojne periode opće svjetske povijesti. Drugi dio *Positiones* posvećan je pak svjetskoj povijesti (*Ex historia Mundi*) te se u dvadeset četiri teze bavi biblijskom poviješću od stvaranja svijeta (npr. smještaj raja, dolazak zla u svijet...) i preko općeg potopa ("koje je Gattererovo mišljenje o smještaju planine Ararat") i židovske povijesti prelazi na Kartagu, Egipat, grčka plemena i državice. Posebno se spominje Aleksandar Veliki, a potom govori o predromanskom stanovništvu Italije te o kretanjima Skita. Potom se prelazi na povijest rimske države do konca Zapadnorimskog Carstva, a od Istočnorimskog Carstva velika se pažnja posvećuje Justinijanu. Zatim se u jednoj

bilj. 57 i 5.2.3) iskazanim i kroz više knjiga, od kojih se neke (i u više izdanja) čuvaju u NSB. Nacionalna i sveučilišna biblioteka posjeduje tek drugi dio navedene knjige (v. J. Ch. Gatterer, *Handbuch der Universalhistorie nach ihrem gesamten Umfange bis auf unsere Zeiten. Vortgesetzt der zweiten Theils erster Band, Göttingen, 1764*, u NSB) koji daje tek popis povjesničara, najprije kineskih, a potom preko 1000 "povjesničara ostalih nacija" da čine kraju, kao neka vrsta dodatka, ukratko bila izložena "Povijest Japanaca".

⁵⁷ Ups. E. Fueter, o.c. (bilj. 41), 464-466, te *Neue Deutsche Biographie*, B. 6, o.c. (bilj. 42), 89-91.

⁵⁸ Rekonstrukcija gradiva u ovom poglavlju obavljena je prema u NSB sačuvanim *Tentamina* i *Positiones* iz Opće povijesti Štivalićeve (RII-F16-226 i RII-F16-227 iz 1800. godine) i Čavrankove (RII-F16-22 iz 1808. i RII-F16-21 iz 1809. godine). No, prikaz se ponajviše oslanja na Čavrankove *Tentamina* koja su opsežnija, potpunija i sređenija.

ispitnoj jedinici govori o nadiranju Avara i Hrvata (Chrobati) te njihovom razdvajanju i hrvatskom zauzimanju prostora Dalmacije i Panonije te osnivanju Kraljevstva Slavonije. Zatim se spominje i Perzijsko Carstvo, kineska povijest ("mitološka i filozofska"), ranokršćanske zajednice i velike seobe germanskih plemena. Među pitanjima koja se kod različitih zemalja uglavnom ponavljaju prevladavaju ona o tome što su propisivali pojedini zakoni ("leges") pojedinih naroda, zatim pitanja o obliku vladavine ("forma regiminis"), o ustrojstvu društva ("organisatio populi"), o staleškom sustavu ("systema statuum"), o položaju građana i crkve itd. Sve to pokazuje da je Opća povijest uz temeljna pitanja discipline povijesti i pomoćne povijesne znanosti vjerojatno obuhvaćala i svjetsku povijest u vremenskom rasponu od biblijskih početaka svijeta do (ranog) srednjeg vijeka. Pri tome su bili razmatrani strukturni sadržaji bliski racionalističkom i "strukturalističkom" pristupu kako je naprijed naznačen.

5.3. NEOSTVARENI DODATAK: KOLEGIJ JAVNIH NOVOSTI

Konačno, valja napomenuti da je, prema *Ratio 1777*, u obveze profesora ovih dvaju predmeta spadala i nastava Collegium publicorum novorum, čini se, neka vrsta javnih vježbi na kojima je jedanput tjedno profesor trebao sa svim slušačima pravnog studija obrađivati teme suvremene Evrope i ostalih dijelova svijeta, a koje su bile propisane u časopisu Budimskog sveučilišta ili kojem drugom odobrenom časopisu⁵⁹. Međutim, nismo naišli ni na kakve pokazatelje da se taj kolegij u Zagrebu i održavao.

6. "KOMPLEMENTI" I "NASTAVCI": POVIJEST UGARSKOG PRAVA I STATISTIKA

Radi bolje razumijevanja i same prirode prikazanih povijesnih predmeta valja kratko prikazati i još dva na svojevrsan način "bliska" predmeta koja su se predavala na Pravnom fakultetu u Zagrebu u ovom razdoblju.

6.1. STATISTIKA

"Zamjena" prikazanih povijesnih predmeta Statistikom 1813. godine pobuđuje neka pitanja na koja odgovori doprinose, među inim, i boljem razumijevanju same prirode, u prvom redu, Povijesti staleža.

Naime, spomenuto "zamjenjivanje" Povijesti staleža i Opće povijesti Statistikom valja promatrati u svjetlu činjenice da se tadašnja "sveučilišna statistika" kao opisno (a ne numerativno) izlaganje "statusa" odnosno najvažnijih obilježja pojedinih zemalja⁶⁰ po pristupu dijelom poklapa s usmjerenjem Povijesti staleža koje je još obogaćeno i povijesnom retrospekcijom. Vrlo je snažna poveznica i zajednička izrazito pragmatička

⁵⁹ Usp. *Ratio 1777*, o.c. (bilj. 10), § 189, 343.

⁶⁰ Taj deskriptivni smjer "statistike" kao istraživanja "statusa" političke države i građanske organizacije razvio je upravo G. Achenwall koji je tu disciplinu i uveo u sveučilišnu nastavu i kome se, uglavnom, pripisuje i uvođenje samog termina "statistika" (od "Staatskunde"). Achenwall je u tom smislu i definirao statistiku kao "poznavanje ...situacija država posebno i komparativno". O G. Achenwallu v. supra, 5.1.2, a o pojmu "Statistika" u *Encyclopaedia Universalis*, Paris, 1985, corups 17; *La Grande encyclopedie*, Paris (s.a), T. 3; *Dizionario Enciclopedico Italiano*, Roma, 1960, XI; *Staatslexikon*, Freiburg, 1962, T. 7.

orijentacija obaju predmeta, a na bliskost njihovih karaktera utjecat će i to da oba svoj dominirajući znanstveni autoritet nalaze u Goetfriedu Achenwallu. U krugu tog autora nastat će i definicija statistike kao "zaustavljene povijesti" i povijesti kao "statistike u pokretu"⁶¹, definicija koja, međutim, uz bliskost upozorava i na razlike metodološke prirode. Temeljna razlika, dakako, počiva na načelnoj usmjerenosti statistike na status praesens, a povijesti na praćenje razvoja kroz prošlost. Na to će na više načina ukazati Josip Jurjević (1785-1875), profesro Statistike i Rudnog prava od 1813. do 1833, u svom udžbeniku *Theoria statisticae* (1825). Jurjević će, uz temeljna određenja statistike, posebno upozoriti i na razliku statistike prema "historia praeterit" i prema statistici bliskoj "historia statuum"⁶². Međutim, crta ambivalentne pozicije statistike bit će također podvučena u Jurjevićevom udžbeniku upozorenjem da i statistika pokazuje interes za one povijesne sadržaje koji imaju političko značenje i u suvremenom svijetu. Jurjević pri tome izričito navodi Magna Cartu, Habeas Corpus Act, izmjene Pakta Švicarske Konfederacije i Pragmatičku sankciju Karla VI. iz 1723. godine⁶³. Tako se potreba izlaganja određenih elemenata svjetske i evropske političke pa i pravne povijesti na pravnom studiju pojavljuje i unutar tako snažno pragmatizirane orijentacije te u programski sputanim i metodološki temeljno različitim okvirima. A, s tim poklapajuća dvojnost statistike bit će na neki način potvrđena i činjenicom da je upravo Matija Smodek, Jurjevićev nasljednik odnosno profesor Statistike i Rudnog prava u razdoblju 1838-1874, bio postavljen za predsjednika povjerenstva za pravno-povijesne ispite nakon što je 1868. uveden predmet Poviest prava⁶⁴.

6.2. POVIJEST UGARSKOG PRAVA

Konačno, valja makar i uzgredno spomenuti da se u ovom razdoblju na zagrebačkoj Akademiji predavao povijesnopravni predmet koji je zapravo bio "pertenencija" jednog pozitivnopravnog predmeta. Naime, *Ratio 1777* je propisivao da je za studij Domovinskog prava (uvelike običajno određenog) najprije potrebno izučiti njegovu povijest⁶⁵. I doista se kroz taj predmet jedan semestar uvodno predavala

⁶¹ Ta definicija pripisuje se Achenwallovom učeniku A. L. Schloezeru (v. *La Grande Encyclopedie*, o.c. /bilj. 60/, 448).

⁶² Jurjević dijeli "društveno učenje" (doctrina civilis) na "Jus seu Jurisprudentia" i na "Politica" koja se dalje dijeli na "Politica philosophica" i "Politica historica". Potonja se pak grana na "Historia Status", "Notitia legum politicarum" i "Statistica" (usp. J. Jurjevich, *Theoria statisticae*, Zagrabiae, 1825, § 1 i Tab. I). Jurjevićeva je definicija statistike: "scientifica adumbratio praesentis status civilis" (§ 18), a cilj "cognitio praesentis..." uz kojeg, navodi Jurjević, Achenwall veže korisnost (§ 16). "Status praesens" određen je, pak, kao političke činjenice, statistički podaci, zapamćeni politički događaji (§ 17). "Statistica" se stoga razlikuje od "Historia Status" koja je usmjerena na prikaz razvoja sadašnjeg stanja (status) od njegovih korijena te se oslanja na pamćenje, a ne na bilježenje (§ 26). Razliku statistike prema "historia praeterit" osim u vremenskoj razlici vidi i u tome što povijest narativno izlaže događaje, a statistika stvari, objekte i sve prilike čovječanstva tražeći uzročne veze i također se oslanjajući na pamćenje (§ 28).

⁶³ Usp. J. Jurjevich, o.c. (bilj. 62), § 28. Usp. i Jurjevićeve *Positiones ex Statisticae Civitae Europae et Iure Metallico*, § 8, u Raritetima NSB (R II-F8-1121).

⁶⁴ V. *Popis nastavnika i zaduženja sa Pravoslavne akademije* od 29. lipnja 1872. u AH, SKAZ, XXII, 205.

⁶⁵ *Ratio 1777*, o.c. (bilj. 10), § 187, 335-336; V. Bayer, o.c. (bilj. 8), 259.

Historia iuris Hungaricae ipsiusque iuris civilis Hungaricae⁶⁶, pa će Imbro Domin (1776-1848), znameniti profesor građanskog prava, objaviti 1819. i udžbenik na kajkavskom *Dogodopisz pravics szamoszvojneh vugerzkeh*, u kojem ukratko opisuje povijest ugarskih vladarskih kuća do suvremenog doba, navodeći i naredjenja, bule, odluke, "knjige pravicz". Posljednji dio knjige (neka vrsta dodatka) "*Priviszek - od nachina na pravics pozivati se*" ukazuje ne samo na pragmatičko već i na posve praktično usmjerenje ovog udžbenika⁶⁷.

7. ZAKLJUČAK

7.1. Predmeti Opća povijest i Povijest staleža neprekinuto se predaju na Pravnom fakultetu (tečaj) Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu od 1780. do 1812. godine. Oni su dio propisane obrazovne cjeline čiji su sadržaji i priroda uvelike određeni okolnostima i potrebama koje proizlaze iz šire i uže političke i društvene okoline Hrvatske toga razdoblja. Bitne okolnosti u donošenju ustrojstvenog propisa te priroda Akademije kako je iz njega proizlazila upućuju na ovisnost političkog pa i kulturnog položaja Hrvatske o središtima izvan nje. No, cjelokupni život Akademije i s njime vezana politička i kulturna obilježja ukazuju i na to da su i unatoč navedenim uvjetovanostima Kraljevska akademija znanosti te njen Pravni fakultet bili važan i sustavan činilac u izraženijem institucionalnom uobličavanju i vezivanju kulturnog i znanstvenog razvoja Hrvatske uz srednjoevropsku okolinu. Način prijenosa duhovnih sadržaja iz te okoline bio je, s jedne strane, utvrđen općim političkim okvirom i neposrednijim političkim ciljevima određenim iz Beča i Budimpešte te unutar toga stanjem razvoja odgovarajućih znanstvenih disciplina u važnim evropskim duhovnim središtima. S druge strane, način prijenosa određen je i strukturalno-političkim, kulturnim i inim odrednicama hrvatskog društva kao i duhovnim potrebama i mogućnostima ponajprije elitnijih slojeva za prihvaćanje i takvih sadržaja, te stoga njihovo prenošenje služi i kao pokazatelj receptivnih obilježja sredine. Pa premda način na koji su ti sadržaji prenijeti pokazuje s jedne strane razumljivu inferiornost zemlje koja se nalazi na periferiji evropske političke, gospodarske i kulturne jezgre, s druge strane on pokazuje i njenu jasnu pripadnost srednjoevropskom kulturnom okružju. Utoliko je razdoblje Pravnog fakulteta Kraljevske akademije znanosti od nedvojbene važnosti za izgradnju i učvršćivanje opće tradicije visokoškolskog i posebno pravnog obrazovanja u Hrvatskoj kao i njegovog cjelovitog kulturnog i političkog usmjerenja. Uvođenje i održanje tako obilježenih sadržaja pokazuje pak da za njihov prihvata već postoje odgovarajuće opće pretpostavke u duhovnoj usmjerenosti i dosezima (ponajprije elitnijih dijelova) te sredine. Činjenica da će nastavničke dužnosti na Akademiji ubrzo početi preuzimati njeni završeni studenti služi tome kao dodatna potvrda.

7.2. Metodološka obilježja Opće povijesti i Povijesti staleža jasno pokazuju da se ne radi o posebnim povijesnopravnim (ili pravnim) predmetima, već da oni spadaju u

⁶⁶ Usp. dokumente - osobito tabele različitih evidencija - u AH, SKAZ, III i IV.

⁶⁷ Usp. Imbro Domin, *Dogodopisz Pravics Szamoszvojneh Vugerzkeh* (Vu Zagrebe 1819), u Raritetaima NSB (RII-D8-206), te Z. Stipković, O nastavi i nastavnicima građanskog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu, *Zbornik PFZ*, 25, 1975, 1, 71-72.

razvoj discipline povijesti kako je u to vrijeme razvijana u konzervativnom krugu povjesničara na Göttingenskom sveučilištu. Programske i metodološke odrednice ukazuju na usmjerenost tih predmeta pretežno na političku povijest (u sklopu toga i državnopravnu povijest), ali i na zametke društvene povijesti koji su do neke mjere uokvireni i strukturalnim odrednicama, kao i na izrazito pragmatičku svrhu tih dvaju povijesnih predmeta. Pragmatička usmjerenost je i njihova osnovna poveznica prema "komplementarnim", a metodološki različitim predmetima Statistike i Povijesti ugarskog prava. "Bliskost" Povijesti staleža i tadašnje Statistike može se utvrditi osobito po pragmatičkoj dimenziji, ali i po zajedničkom intelektualnom okviru koji je, možda, ponajviše određen "zajednicom znanstvenika" okupljenih oko G. Achenwalla.

Opća povijest i Povijest staleža pokazuju se tako kao složeni, pragmatički usmjereni povijesni predmeti. Na tadašnjem stupnju razvoja društvenih znanosti još i nema mjesta za sustavni razvoj "posebnih", u granicama izdvojenih znanosti izraslih povijesti, poput "povijesti prava". A, raznorodna, ali funkcionalno povezana obrazovna cjelina Kraljevske akademije znanosti - karakteristična za to razdoblje - u kojoj je pravni studij srž i vrh obrazovanja upravo i upućuje na tadašnju izraženiju povezanost korpusa društvenih disciplina koje su tek s pozitivističkim devetnaestim stoljećem rascjepkane u niz odvojenih znanosti. Činjenica pak da se "viši" povijesni predmeti predaju na Pravnom fakultetu te da ih predaje pravnik osobito ukazuje na onodobnu bliskost povijesnih i pravnih disciplina, ali možda upućuje i na prirodu zbilje koju još neposredno i u visokoj mjeri boje povijesni sadržaji.

Programske odrednice i metodički napuci propisani za odvijanje nastave iz Opće povijesti i Povijesti staleža sukladni su svrsi postojanja Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu, a ukazuju i na jozefinistički prosvjetiteljski duh koji boji opću političku i kulturnu klimu tog razdoblja. Osnovna namjera je da se kroz te predmete budućim praktičarima u upravnim službama pruže osnovna povijesna znanja koja će im olakšati snalaženje u upravljačkom poslu u društvu koje je, kao i pravna regulativa, bilo uvelike povijesno određeno i u kojem su povijesni sadržaji na značajan način činili dio suvremenosti. "Zamjena" Povijesti staleža Statistikom izvršena je sa sličnom svrhom te, uz potvrdu specifične bliskosti društvenih disciplina tog doba, pokazuje i izrazito pragmatičku svrhu postojanja cijelog studija koji ne rese ozbiljnije (barem u normativno izraženim intencijama) težnje prema znanstvenoj obradi prava. K tome naglašena prisutnost povijesnih predmeta i sadržaja u pravnom obrazovanju kao i njihove odrednice pripisane od države jasno ukazuju na ideološku funkciju tih predmeta, ali i cijelog studija, te na njihovu usmjerenost na isticanje austrocentrističke politike kao i na opravdanje i zadržavanje postojećih pravnih i političkih zasada.

Izvođenje nastave iz prikazanih predmeta čini se da je u visokoj mjeri odgovaralo propisanim programskim, metodološkim i metodičkim odrednicama. Razloge tome lako je pronaći već u općem kulturno-prosvjetnom režimu tog razdoblja, ali i u već opisanoj prirodi Kraljevske akademije znanosti kao neke vrste više stručne škole s jasno i čvrsto utvrđenom funkcijom obrazovanja činovničkog kadra. Ona je bila dodatno određena i općom političkom klimom te kulturnim obilježjima okružja u kojem se sustavno visoko pravno obrazovanje tek počelo učvršćivati. No, ta obilježja još ne pružaju pravu podlogu za domišljenije prilagodbe ili vlastite razvijenije doprinose u predmetima poput ovih. Izraženiji pomak u odnosu na opći propis čini tek Čavrakovo uvrštavanje Ugarske i Turske što je, možda, imalo potkrijepu viših vlasti, ali i Štivaličevo

uvrštavanje i Čavrakovo prosljeđivanje najranije povijesti Hrvata kao posebne ispitne jedinice (a prethodno valjda i nastavne) u sklopu Opće povijesti. No, u osnovi povijesne predmete karakterizira od države čvrsto propisan program usklađen s "državnim razlogom", što također potvrđuje "superstrukturalno" obilježje (i) tih predmeta. Status nastavnika kao u punoj mjeri državnih činovnika tome je svakako doprinio. Razumljivo je i što nastavnici koji su tek kratko vrijeme djelovali nisu za sobom, čini se, ostavili ni jedan rad. Izuzetak je Štivalićeva *Povijest papa*, koja pokazuje da je određen stupanj intelektualne proizvodnje postojao, premda se ne može govoriti o ozbiljnijim znanstvenim dosezima vezanim uz Opću povijest i Povijest staleža. Međutim, na značenje tih predmeta i nastavnika u širem kulturnom i prosvjetnom djelovanju te podizanju nacionalne svijesti upućuje kako činjenica da je upravo Štivalić i upravo s tog položaja ostavio zamjetniji trag u razvoju hrvatskog jezika i književnosti tako i činjenica da se u sklopu Opće povijesti, makar i vrlo kratko, izlagao fragment najranije hrvatske povijesti uklopljene u kontekst širih povijesnih gibanja.

7.3. Problemi nastali zbog rane smrti Mije Štivalića, prvog nastavnika Opće povijesti i Povijesti staleža, kasnija nesredenost u popuni drugim nastavnicima kao vjerojatni odraz brojnih problema u neposrednoj okolini, trajan niz drugih poteškoća koje su stalno stvarale šire probleme na cijeloj Akademiji i posljedično brzo nestajanje spomenutih predmeta razumljivi su za instituciju koja tek izniče, i to u nepovoljnim okolnostima. Ujedno, to su i vjerojatni razlozi zbog kojih Opća povijest i Povijest staleža, čini se, nisu ostavile vidljivijega traga za sobom, a pogotovo ne u razvoju pravne misli. No, valja uočiti njihovu ulogu s obzirom na ukupnu sputanost povijesne zbilje. Unatoč svim političkim, duhovnim i stvarnim ograničenjima, kratkotrajnom djelovanju i relativno skromnim dosezima, spomenuti predmeti javljaju se kao važni prijenosnici političkih, pravnih, pa i općekulturnih tradicija i stečevina ponajprije srednje Evrope, pružajući obavijesti i o odgovarajućim obilježjima gotovo cijelog evropskog prostora, te izabranim sadržajima svjetske povijesti. Pri tome političke, znanstveno-metodološke, i šire kulturne odrednice koje se mogu "odčitati" iz obilježja i položaja prikazanih predmeta jasno upućuju na njihovu cjelovitu usmjerenost na njemački kulturni krug kao na gotovo isključivu kulturnu i znanstvenu ishodišnu jezgru. Time se jasnije ocrtavaju i odrednice "prenosilačke" uloge tih predmeta (pa i cijelog studija) koji su zajedno s drugima na svoj način doprinosili uobličavanju "kolektivne pravničke svijesti" onog, vjerojatno srednjeg, dijela hrvatskog političkog i upravnog sloja u nastajanju koji svoje pravno obrazovanje nije nastavljao na stranim sveučilištima. U cjelini gledano, te i druge opisane odrednice vezane uz ove predmete osobeni su pokazatelji kolopleta političkih i kulturnih odrednica hrvatskog društva u razdoblju 1780-1812, a upućuju i na neka obilježja stanja i prirode razvoja pravnih i povijesnih disciplina tog razdoblja.

S u m m a r y

**Dalibor Čepulo: History and law: General History (*Historia universalis*),
The History of the [Three] estates (*Historia statuum*) (1780-1812) and Legal
Training at the Royal Academy of Science in Zagreb**

The impetus for research is always indicative of the political and cultural coloring of the legal and historical subjects as well as their methodological interest. This study is based on archive and published materials regarding the Royal Academy of Science and the Law Faculty in Zagreb which were largely unprocessed until now. The origins and organization of the Law Faculty in Zagreb are presented as well as a sketch of the subjects of General History and the History of the [Three] Estates. The main focus is upon the reconstruction of the program and methodological characteristics of these subjects (as stated in regulations and as practiced), some of their characteristics in what were complementary subjects at that time (Public News, Statistics and the History of Hungarian Law) and attempts to consider them within the Croatian political and cultural milieu of the time.

The subjects of General History (*Historia universalis*) and History of the [Three] Estates (*Historia statuum*) were taught at the Law Faculty of the Royal Academy of Science in Zagreb from 1780 to 1812. The methodological characteristics of these subjects show that these were not separate historical-legal subjects but belonged to the development of the discipline of history as then practiced at the University of Göttingen. The program and methodological directives indicate the focus of these subjects was chiefly political history (including the history of public law) but also the origins, somewhat limited by structural constraints, of social history as well as the expressly pragmatic purpose these two historical subjects. The history of the Estates is directed to presenting the political, cultural, social and geographical frames of reference in the history of the European dynasties and countries connected with the Habsburg dynasty or Austrian countries. General history relates to the methodologic contents of the discipline of history, presenting world history in a rationalistic manner with emphasis on the political, cultural and economic events in Europe and Asia Minor. The scientific point of departure for these two subjects is from the circles of German historians at the University of Göttingen from which also originate textbooks written by J. Ch. Gatterer and G. Achenwall. The pragmatic dimension and structural dimensions, but also the intellectual framework determined, perhaps, primarily by the "community of scientists" gathered around G. Achenwall, are links to "dynamic" historical subjects and "static" Statistics.

The program regulations (issued from Vienna nad determined by the political orientation of Vienna) and the stipulated methodological directives for General History and History of the Estates are in accordance with the pragmatic purposes of the existence of the Royal Academy of Science in Zagreb and indicate the Josephinic educational spirit which colored the political and cultural situation of that period. The intention was that these subjects would provide future members of the administrative services with basic historical knowledge to facilitate their administrative regulative duties in a society which was always historically determined and in which the historical contents significantly constituted a part of the times.

Despite their brief existence and various forms of restrictions, these subjects were interesting conduits for political, legal and general cultural traditions and acquisitions, especially from Central Europe. From the overall political, scientific-methodological and broader cultural directives which can be "read" from the notes and positions of these subjects, an orientation toward the (Austrian) German cultural circle is clearly shown as well as their nearly exclusively central nucleus. This also outlined the contents of the "transmitting" role of these subjects which together with others probably contributed to the formation of a "collective lawyerly consciousness" for the middle part of the emerging Croatian political and administrative class who did not continue their legal educations at foreign universities. This is also an indication of the prevailing political and spiritual directions in the corresponding segments of Croatian society of that period.